

Doc. dr. Qerim LITA
(Shkup)

KRYENGRITJA E SHTATORIT MË 1913 DHE ROLI I ISA BOLETINIT

Kryengritja e Shtatorit të vitit 1913, padyshim se përbën ndër ngjarjet më të rëndësishme kombëtare të zhvilluar pas shpalljes së pavarësisë dhe vendimeve arbitrare të Konferencës së Fuqive të Mëdha në Londër (1913). Përkundër asaj se territori shtetëror dhe popullsia e Mbretërisë së Serbisë gati u dyfishua si rrjedhojë e luftërave ballkanike dhe nga pazarllëku i Fuqive të Mëdha, Serbia nuk ishte e kënaqur duke pretenduar aneksimin e tokave tjera shqiptare, që ajo i konsideronte si “pika strategjike”¹. Një pretendim i tillë doli nga vet kryeministri i Serbisë Nikolla Pashiq, i cili në ekspozenë e tij dhënë para deputetëve, menjëherë pas shuarjes së kryengritjes, veç tjerash u shpreh: “Qeveria e Mbretërisë Serbe, ka menduar të kërkojë nga Fuqitë e Mëdha të bëhet petrifikimi i kufijve, në përputhje me interesat si të njërës po ashtu edhe të palës tjetër, si

¹Halim Purellku, *Zona e pushtimit jugosllav në Shqipëri (1918-1921)*, Botime Albanologjike, Tiranë 2012, f. 17-19.

dhe për qëllim që t'i qetësoj Fuqitë e Mëdha, sipas së cilëve Shqipëria duhet të ekzistoj..."².

Rrjedhimisht, edhe Kryengritja e shtatorit e vitit 1913 u nxit nga qarqet ushtarake e policore serbe, të cilët pas ultimatumit të marrë nga Fuqitë e Mëdha, që trupat serbe të tërhiqen brenda kufijve të përcaktuar në Konferencën e Londrës, ata si kundërpërgjigje, shtetasve shqiptarë ua ndaluan shfrytëzimin e tregjeve në Dibër dhe Gjakovë³. Më 5 (18) shtator të vitit 1913, Qeveria e Mbretërisë serbe, përmes një qarkore njoftonte përfaqësuesit e saj diplomatikë të akredituar në vendet e Fuqive të Mëdha, në të cilën thuhej: "Serbia ka filluar të tërhiqet nga Shqipëria, me qëllim të pengimit sa më të lehtë të sulmeve arnautë në territorin tonë. Mirëpo, në kufi ndodhën çrregullime dhe arnautët filluan të sulmojnë në masë trupat tona dhe nga raportet që i posedojmë përgatitet një sulm serioz dhe i organizuar. Prandaj vendosëm t'ua ndalojmë arnautëve nga Shqipëria çfarëdo lloj qasjeje në tregjet tona, përderisa nuk kthehet gjendja normale..."⁴.

Një vendim i tillë revoltoi tej mase popullsinë lokale, e cila revoltë së shpejti kaloi në një kryengritje të përgjithshme kundër pushtuesit serb. Zyrtarët politikë e ushtarakë serbë nga Shkupi, Manastiri, Ohri, Prizreni raportonin për një lëvizje të madhe që dukej në horizont. Shtytje të madhe lëvizjes i jepnin shqiptarët në krye me

² Државе архив на Република Македонија (më tej ДАРМ). 1.17.6.228/681-688, EXPOSE de Monsieur Pachiitch, President du Conseil et Ministre des Affaires Etrangères - Sur la politique extérieure de la Serbie.

³ ДАРМ.1.18.5.214/414-424, POST OFFICE TELEGRAPHS, SSS BELGRADE MIN 603-1028-28/9-3, LEGATION SERBE LONDON

⁴ Agjencia Shtetërore e arkivave të Kosovës (më tej ASHAK), A. Diplomatik i Sekretariatit Fedarativ të Punëve të Jashtme - Beograd, Korrespondenca sekrete (MPJ) 1913-1915, РЕФЕРАТ о упаду Арнаута, 95/1-4.

Isa Boletinin, Elez Isufin, Bajram Currin etj.⁵ Kryengritja filloi natën e 18-19 shtatorit 1913 në rrethin e Peshkopisë⁶. Kryeshefi i Qarkut të Dibrës, përmes telegrameve të 7 (20) dhe 8 (21) shtatorit, njoftonte se “rreth Peshkopisë po zhvillohen luftime me shqiptarët”. Më 9 (22) shtator, Ministria e Punëve të Brendshme të Mbretërisë serbe, njoftonte se “shqiptarët janë 10 kilometra në afërsi të Dibrës” ndërsa “Peshkopia dhe Zhirovica janë marrë”. Po këtë ditë, Qeveria serbe, i porositi përfaqësuesit e saj diplomatikë, që t’i njoftojnë Fuqitë e Mëdha, se shqiptarët kanë sulmuar në mbarë brezin kufitar “menjëherë pas tërheqjeve të trupave tona nga pikat strategjike, që ishim të detyruar t’i lëshojmë pas kërkesës së F. të Mëdha”⁷.

Grofi Bertholld, më 24 shtator 1913, përmes një qarkore njoftonte përfaqësitë diplomatike austro-hungareze në Londër, Hagë, Berlin, Romë, Paris dhe San Petersburg, se kryengritja shqiptare ishte provokuar nga “fortësia serbe”. Një pjesëmarrje e shqiptarëve nga Shqipëria, thuhej më tej “mund të ketë vetëm për territore të pushtuara nga ana e serbëve që janë në kundërshtim me vendimet e Londrës”, ose popullsinë e zonave të cilave u është ndërprerë furnizimi me ushqime “për shkak të pengesave për të shkuar në tregun e Dibrës e të Gjakovës”⁸. Një qëndrim të tillë pati edhe Komisioni Hetimor i Fondacionit Kanerxhi, i cili në raportin kushtuar kësaj ngjarjeje shkruante: “Më 20 të shtatorit të kaluar, ushtria serbe, duke u tërhequr përmes kufirit në afërsi të Dibrës, duke zbatuar pa dëshirë kërkesat e Fuqive të Mëdha, mori të gjithë

⁵Xheladin Shala, “*Veprimtaria kombëtare e Isa Boletinit në vitet 1912-1916*”, Gjurmime albanologjike, Seria e shkencave historike 26, 1996, Prishtinë, 1997, f. 139 - 140.

⁶ Halim Purellku, f. 17.

⁷Po aty.

⁸ ДАРМ, F. Arkivi i Vjenës: HHStA WIEN Polit. Archiv I Fasz. 1114 Ende, Vm=14 M F S., Graf Berchtold an die k.u.k. Missionen in Berlin, Haag, Paris, Rom un St. Petersburg, Telegramm, Wien, 24 September 1913.

bagëtinë nga Malësia e Dibrës. Barinjtë u shtrënguan të mbroheshin dhe të luftonin, por ata u vranë të gjithë. Serbët vranë gjithashtu dy krerë të fisit të Lumës, Mehmet Ademin dhe Xhafer Elezin, dhe pastaj filluan të grabisnin dhe digjnin të gjithë fshatrat në rrugën e tyre, si: Peshkopinë, Pletzën dhe Dohoshishtin në Dibrën e Poshtme dhe Allajbegin, Maçin, Parën, Obokun, Kllobçishtin dhe Sollokiçin, në Dibrën e Sipërme”.

Në të gjitha këto fshatra, vihej në dukje më tej në raport: “serbët kryenin veprime të tmerrshme masakrimi dhe dhunë mbi gratë, fëmijët dhe pleqtë...etj.”⁹. Ndër krerët më të dalluar që i prinë kësaj ngjarjeje me rëndësi historike, duhet veçuar: Hasan Prishtinën, Isa Boletinin, Bajram Currin, Elez Isufin, Mehmet Pashë Dërrallën, Sefedin Pustinën, Shaqir Jegenin etj.¹⁰ Është e rëndësishme të thuhet, se kryengritësve shqiptarë do t’iu bashkëngjiten edhe disa krerë të shquar të organizatës maqedonase VMRO, si Millan Matev, Petar Çaulev, Stefan Hoxhov etj.

Lidhur me kyçjen e këtyre personaliteteve në organizimin e kryengritjes, në një dokument serb, veç tjerash thuhej: “nga 17 shtatori në Elbasan qëndrojnë vojvodët bullgarë Millan Matov dhe Stefan Hoxhov së bashku me tre oficerë dhe një numër të madh të çetnikëve bullgarë, se Petar Çaulev në marrëveshje me Dervish Himën përgatit çetën prej 300 vetë dhe se po pret ardhjen e Pop Hristovit me çetnikët e rijë nga Bullgaria...”¹¹. Gjithnjë duke ju referuar burimeve diplomatike e ushtarake serbe, kuptojmë se Kryengritja e Shtatorit fillimisht shpërtheu në Dibër, që më pas e

⁹ Joseph Swire, *Shqipëria - Ngritja e një mbretërie*, Dituria, Tiranë 2005, f. 151.

¹⁰ASHAK, A. Diplomati i SFPJ - Beograd, Korrespondenca sekrete (MPJ) 1913-1915, Списак имена вицених арнаута, бугарских војвода и других значајних лица, 14/III/1914 г. Битољ.

¹¹ ДАРМ.1.18.5.214/414-424 по ату.

njëjta të zgjerohet në mbarë brezin kufitar, nga bashkimi i dy drive e deri në Ohër, përkatësisht në relacionin Prizren-Dibër-Ohër.

Ndër shkaqet përse kryengritja së pari filloi në Dibër e jo edhe në Prizren, sipas kryeshefit serb të këtij qarku, ishin mosmarrëveshjet midis Riza Beut dhe Isa Boletinit në njërën anë, të cilët ishin të mendimit që “t’i sulmojnë trupat kufitare” serbe dhe t’i “dëbojnë përtej Drinit të Bardhë”, dhe Bajram Currit në anën tjetër, i cili siç vihet në pah “ishte kundër këtij sulmi”¹². Më 20-21 shtator, rreth 6 000 kryengritës kaluan Drinin e Zi dhe u futën në qarkun e Dibrës. Kryengritësit fillimisht çliruan Peshkopinë dhe më pas edhe Dibrën dhe Zhirovnicën.

Në ballë të kryengritësve siç thuhej në raportet ushtarake serbe, qëndronin dy ushtarakët e mirënjohur shqiptar Isa Boletini dhe Elez Isufi. Për marrjen e Dibrës nga ana e kryengritësve shqiptarë, Ministria e Punëve të Jashtme të Mbretërisë serbe, përmes një qarkore njoftonte të akredituarit e saj në botën e jashtme, në të cilën thuhej: “Të nxitur nga agjitorët nga Vlora dhe Elbasani nën udhëheqjen e një anëtarit të Qeverisë së Vlorës dhe disa oficerëve dhe çetnikëve të huaj rreth 10 mijë shqiptarë ditëve të fundit kanë sulmuar territorin serb. Shqiptarët janë futur në qytetin e Dibrës të cilin e kanë mbrojtur vetëm dy çeta serbe...” Më tej në të thuhej se për shkak “mbrojtjes së territoreve dhe të krenarisë së saj” Qeveria mbretërore është e detyruar të mobilizoj një pjesë të ushtrisë së saj të cilës “do t’i jepet për detyrë t’i shpartalloj sulmet dhe ta sigurojë rendin dhe qetësinë në kufijtë”¹³. Me një retorikë të ngjashme do të shprehet edhe Nikolla Pashiqi, i cili për sulmin e shqiptarëve, fajësoi

¹²ASHAK, A. Diplomati i SFPJ - Beograd, Korrespondenca sekrete (MPJ) 1913-1915; По ату; Министерство Унутрашних Дела, ПОВЕРЛИВО, 10 септембра 1913 год Београд.

¹³ ДАРМ.1.18.5.204/380-384, POST OFFICE TELEGRAPHS, BELGRADE Min 497 249/248 26 1.

Qeverinë e Vlorës, që sipas tij “lejoi formimin e grupeve të fuqishme” të armatosura shqiptare, të cilat “lirisht mund ta merrnin atë që ju nevojitej, si dhe armatim modern që qe blerë apo marrë, me qëllim të marrjes së qyteteve të cilët në Konferencën e Londrës nuk ju dhanë Shqipërisë”¹⁴.

Edhe gazeta opozitare serbe, “Radničke Novine” në shkrimin me titull “Lufta e Tretë Ballkanike”, botuar më 12 (25 shtator) shkruante: “Më 8 (21) shtator shqiptarët në numër prej 6 000 kryengritës kaluan Drinin e Zi dhe u futën në qarkun e Dibrës. Fillimisht morën qytetin e Peshkopisë dhe më pas u futën edhe në Dibër. Nga Dibra kolona shqiptare u nda në dy pjesë; njëra është nisur kah Struga, Ohri dhe Manastiri, ndërsa tjetra kah Kërçova, Gostivari, Tetova dhe Shkupi. Luftimet janë shumë të përgjakshme. Shqiptarët tashmë kanë arritur në territorin ndërmjet Resnjës dhe Manastirit, prandaj nuk përjashtohet mundësia që të futën edhe në Manastir”¹⁵. Më 24 shtator inspektori i policisë serbe nga Shkupi, njoftonte se shqiptarët janë nisë në dy drejtime, një kolonë nga Elbasani për Ohër, ndërsa e dyta nga Dibra për në Strugë, dhe se shqiptarët e kanë marrë Mavrovën¹⁶. Ndërsa, më 26 shtator, autoritetet policore serbe nga Ohri, njoftuan se shqiptarët nga Qafë Thana janë nisur për Strugë dhe Ohër, ndërsa grupi i dytë nga Elbasani për Pogradec. “Me shqiptarët nga Elbasani” thuhej në njoftim “shkojnë vojvodët bullgarë me çetnikët, me qëllim të nxisin revoltë te shtetasit tanë kundër nesh dhe t’i detyrojnë të kërkojnë autonomi së bashku me shqiptarët”¹⁷. Po këtë ditë kryeshefi i rrethit

¹⁴ ДАРМ.1.17.6.228/681-688.

¹⁵ ДАРМ.1.766.27.92/419-422, „Радничке новине“, бр. 189, од 12 септемра 1913, XIII, ТРЕЧИ РАТ НА БАЛКАНУ.

¹⁶ АШАК, А. Дипломатик и Секретариатит Федератив të Punëve të Jashtme - Beograd, Korrespondenca sekrete (MPJ) 1913-1915, РЕФЕРАТ о упаду Арнаута, 95/1-4.

¹⁷ ДАРМ.1.18.5.214/414-424; Po aty.

të Prespës informonte se çetat shqiptare i udhëheqin Petar Çaulev dhe Kërste Trajçev me çetnikët e tyre. Edhe kryeshefi i Qarkut të Prizrenit bënte me dije se shqiptarët nga Shqipëria kanë filluar të kalojnë nga ana e majtë e Drinit të Zi në krahinën e Lumës dhe të grumbullohen në masa më të mëdha te fshati Ratkajë. Plani i tyre është të koncentrohen për ta sulmuar Prizrenin”¹⁸.

Katër ditë pasi u çliruar Dibra, Millan Matov së bashku me katër shokët e tij shkoi në këtë qytet për të arritur një marrëveshje me parinë dibrane që i prinin Sefedin Pustina, Shaqir Jegeni etj. Sipas një dokumenti serb, në marrëveshje përfshinte katër pika, edhe atë:

1. Krijimi i komiteteve të përbashkëta, të cilët në harmoni do të veprojnë për çlirimin e viseve të pushtuara nga Serbia;

2. Të zhvillojnë agjitacion të përbashkët brenda territoreve të pushtuara;

3. Të bëjnë organizimin e përbashkët të popullsisë shqiptare e bullgare (maqedonase - Q. L.) dhe t’i armatosin dhe në momentin e dhënë t’i sulmojnë trupat ushtarake serbe; dhe

4. Përmes Kryengritjes së Përgjithshme t’i çlirojnë ato vise, e më pas ta ftojnë Evropën që të ndërhyjë në favorin e tyre¹⁹.

Këto ngjarje tronditën thellë autoritetet e atëhershme pushtuese të Beogradit, të cilët fajësuan faktorin ndërkombëtar, sidomos Austro-Hungarinë dhe Turqinë, se gjoja kjo kryengritje e shqiptarëve është përgatitur me mbështetjen e tyre. Lidhur me këtë, Nikolla Pashiqi, i porosiste përfaqësuesit diplomatikë serbë, që të reagojnë tek qeveritë e Fuqive të Mëdha, se “në Ballkan kemi një dukuri të aventurës qoftë nga Turqia apo nga cilido të qenët e saj

¹⁸Po aty.

¹⁹ASHAK, A. Diplomati i SFPJ - Beograd; Po aty; Извештај Инспектора полиције у Битољу, 8 октобра 1913 г.

lidhur me ngjarjet e tanishme në kufirin serbo-shqiptar” dhe se “sulmi shqiptar në territorin tonë është organizuar nga Shqipëria”²⁰.

Në qarkoren që Spalajkoviç, më 28 shtator ua dërgoi të akredituarve serbë në botën e jashtme, vihej në dukje se: “.. sulmi i shqiptarëve në kufirin e Serbisë dhe sulmi i tyre brenda territorit serb, në mënyrë sistematike është përgatitur shumë më herët” dhe se i njëjti: “është organizuar nga Vlora nën drejtimin e drejtpërdrejtë të dy anëtarëve të Qeverisë së Përkohshme, ministrit Hasan Prishtina dhe Isa Boletinit...”. Më tej në të thuhej se: “shqiptarët në tre muajt e fundit kanë arritur të furnizohen me një sasi të madhe të armatimit dhe municionit, se bëhet fjalë për kryengritje të shqiptarëve brenda territorit të Serbisë, se atyre armatimi ju ka ardhur nga jashtë dhe se mu për këtë arsye shqiptarët nga Shqipëria angazhoheshin që sa më parë t’ju mundësohet hyrja e lirë në Serbi me pretekst që të kenë qasje të lirë në tregjet e Dibrës e të Gjakovës”, se “Qeveria e Serbisë që nga 28 korriku ua ka tërhequr vëmendjen Fuqive të Mëdha për propagandën e ndryshme që shpërndahet në Vlorë ku në atë kohë qëndronte revolucionari i mirënjohur bullgar Sandanski i cili zhvilloi negociata me Qeverinë e Përkohshme të Shqipërisë, për organizimin dhe armatosjen e çetave kundër Serbisë dhe zgjerimin e kufijve të Shqipërisë.”, se më 15 gusht “Bajram Curri, Isa Boletini dhe Riza Beu udhëtuan për në Vlorë me ftesë të qeverisë së atjeshme për shkak aksioneve të mëtejshme ...etj.”²¹.

Gjithnjë në mbështetje të burimeve arkivore, sulmi i kryengritësve shqiptarë përfshiu mbarë zonën kufitare nga bashkimi i dy drive e deri në Ohër, përkatësisht në relacionin Prizren-Dibër-Ohër²², dhe se brenda një periudhe të shkurtë kohore kryengritësit

²⁰ ДАРМ.1.18.5.207/329-331.

²¹ ДАРМ.1.18.5.214/414-424; По аты.

²² По аты.

shqiptarë nën komandën e Isa Boletinit, Mehmet Pashë Dërrallës, Hysni Currit dhe Elez Isufit, çliruan një pjesë të madhe të qyteteve shqiptare përfshirë këtu edhe Shkupin dhe Pejën. Në një letër që Jani Vruho e pranon nga një mik i tij veç të tjerave thuhej: “Këto ditë kënduam do lajme të mira, begët nën komandën e të madhit Isa Boletinit zaptuen Dibrën, Ipekun dhe Isqypin tuke luftua për at vend që na i dha i madhi Zot - dhe na e rymbyen kta anti-kristijanët. Rroftë Isa Boletini i cili po mbaron porosit e të madhit Gjergj Kastriotit...”²³.

Menjëherë pas sulmit të befasishëm në Dibër dhe më pas edhe në Strugë, Ohër, Prizren, Gjakovë dhe në qendra tjera, Qeveria serbe vendosi të mobilizoj divizionin e Moravës, përkatësisht, njësitë e saja të këmbësorisë I, II, III dhe XIV. Radničke Novine, në shkrimin e sipërpërmendur, vinte në dukje se sulmi i shqiptarëve, te “qarqet qeveritare dhe ato ushtarake mbisundon një hidhërim i madh”, dhe se ato “janë të vendosur që shqiptarëve t’u hakmerren në mënyrë të paskrupullt. Njësitë shqiptar për detyrë do të ketë jo vetëm t’i ndërpres sulmuesit por edhe t’i dënojnë”²⁴.

Më 29-30 shtator 1913, filloi kundërofensiva e ushtrisë dhe e çetave çetnike serbe. Në luftimet disaditore, ushtria serbe e pajisur me armatim bashkëkohor, arriti t’i thyej forcat kryengritëse fillimisht në frontin e Strugës, Ohrit e Dibrës e më pas edhe të Prizrenit e Gjakovës. Më 2 tetor, kryeshefi serb i Qarkut të Prizrenit, njoftonte Ministrinë e Punëve të Brendshme në Beograd, për luftimet e ashpra të zhvilluara një ditë më parë midis forcave serbe dhe atyre shqiptare në Opojë të Prizrenit²⁵. Një ditë më pas, Inspektorati i Policisë së Shkupit, njoftonte se ushtria serbe është futur në Pogradec dhe se “i

²³AQSH. F. 22.v.1913.D.7,fl 167-171.

²⁴Радничке новине; По ату.

²⁵ASHAK, A. Diplomatik i SFPJ - Beograd, МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ДЕЛА - ПВР. ПОВЕРЛИВО, 20 септембра 1913 год., Београд.

tërë qarku i Manastirit është pastruar nga arnautët dhe çetnikët bullgarë”²⁶. Gjithnjë duke ju referuar burimeve serbe, kryengritësi, në pamundësi për t’iu bë ballë forcave të shumta pushtuese serbe në pjesën e parë të tetorit qenë detyruar të tërhiqen. Tërheqja e tyre u bë në dy drejtime, një pjesë kah Topojani²⁷, ndërsa pjesa tjetër kah Bulçiza. Është e rëndësishme të thuhet, se forcat ushtarake serbe në shenjë hakmarrje vranë dhe masakruan një numër të madh të popullsisë civile, ku vetëm në vendin e quajtur “Dudllëk” në afërsi të Gostivarit, janë varrosur në një gropë qindra shqiptarë të vrarë e të masakruar²⁸.

Vrasje masive të popullsisë civile, djegie të vendbanimeve të tëra ishin të shumta. Sali Hoxhë Vuçitërna, i shkruante Luigj Gurakuqit, se: “Riza beu s’luftoj fare veç se i liroj rrugën anmikut me kalue sa ma lehtë...”²⁹. Më tej ai në letër shtonte: “Lufta e përgjithshme u ndalue. Hysni Curri tash erdhi. Krasniqja, Gashi, Hasi, Bytyçi janë djegë fare. Robni e madhe ash tuj ardhë këtu”³⁰. Autoritetet ushtarake serbe, krahas djegies e plaçkitjes të vendbanimeve shqiptare, arrestuan edhe një numër të madh të prijësve fetarë në Kosovë e më gjerë. Në një dokument shqiptar shprehimisht thuhej: “Deveria serbe ka zënë e internue gjithë klerin mysliman e katolik të Kosovës, bashkë me kryepeshkopin e Shkupit Monsinor Mjeda”³¹. Radničke Novine, më 22 tetor 1913, botoi letrën e një ushtari serb, në të cilën veç tjerash thuhej: “Nuk kam kohë t’ju shkruaj gjatë, por mund t’ju them që këtu po ndodhin gjëra ngjethëse.

²⁶Po aty; 21 септембра 1913 год., Београд.

²⁷ Fshat në krahinën e Lumës.

²⁸AQSH. F. 266.D.160.v.1942.fl. 5.

²⁹Po aty, f. 273.

³⁰Po aty.

³¹AQSH. F.34.v.1913.D.35.fl.202.

Unë jam i tmerruar prej tyre dhe vazhdimisht pyes veten time se si njerëzit mund të jenë kaq barbarë, sa të kryejnë mizori të tilla.

Është e tmerrshme, unë nuk guxoj t'ju them më shumë, por mund t'ju them se Luma nuk ekziston më. Ka fshatra me njëqind, njëqind e pesëdhjetë apo dyqind shtëpi, ku nuk ka ma asnjë burrë, në kuptimin e drejtpërdrejtë të fjalës asnjë. Ne i grumbulluam ata në grupe nga dyzet deri në pesëdhjetë veta dhe pastaj i shpuam me bajoneta tona..."³². Vrasjet masive, djegiet e fshatrave shqiptare përshkruheshin edhe në raportin e Komandës së Divizionit të Moravës, dërguar më 8 tetor Shtabit të Përgjithshëm ushtarak serb, ku veç tjerash në të thuhej: "Më 7 tetor në ora 9,55 para dite filloi sulmi në frontin e gjerë kështu që krahas eliminimit të kryengritësve eliminuam edhe fshatrat. Veprimi të këmbësorisë i parapriu sulmi altierik që filloi së pari me gjuajtje ndaj kryengritësve e më pas kaloi në rrënimin e shtëpive, që u krye me shumë sukses. Njësitë pasi depërtuan në pozitën në veri të fshatit Tërbaç u ndalën në atë pozicion dhe filluan me vrasje masive"³³.

Trupat serbe, nën pretekstin e ndjekjes së kryengritësve sërish depërtuan brenda kufirit të shtetit shqiptar, duke i zënë përsëri "pikat strategjike". Komandanti i Divizionit të Moravës, më 8 tetor i shkruante një raport të detajuar ministrit të Luftës, për zhvillimet luftarake në mbarë brezin kufitar, si dhe për marrjen e sërishme të "pikave strategjike" brenda kufirit të Shqipërisë. Sipas tij, këto pika "detyrimisht" duhej të ngeleshin si linja kufitare të Serbisë "nëse dëshirohet të garantohet siguria në viset kufitare me Shqipërinë dhe shqiptarët". Më tej ai e njoftonte ministrin, për një ekspeditë deri në Elbasan dhe Mat, me qëllim siç pohon: "dënimin e shqiptarëve të

³² Joseph Swire, *Shqipëria - Ngritja e një mbretërie*, po aty, f. 152.

³³ ASHAK. F. Главни Ценералштаб, к. 11, Релација Албанског Одред за време арнаутске побуне.

cilët kanë kaluar në territorin tonë”. “Mirëpo, kjo ekspeditë” thuhet më tej në raport “nuk do të zgjaste shumë, sepse menjëherë do të ktheheshim prapa, nëse nuk do të kishim mundësi që ato vise t’i ruanim për ne”³⁴.

Për rimarrjen e pikave strategjike, nga ana e ushtrisë serbe njoftohemi edhe nga telegrami i Nikolla Pashiqit, dërguar legatës serbe në Londër, ku thuhej: “Ushtria e Mbretërisë së Serbisë pasi i dëboi grupet armiqësore shqiptare nga territori serb dhe i mori pozitat strategjike më se të nevojshme nga ku më lehtë mund të përmbysset sulmi i sërishëm eventual i shqiptarëve në tokat serbe mori urdhëresë të ndalet dhe të mos vazhdojë më tej në Shqipëri. Në ato pozita do të ngelë përkohësisht përderisa nuk merret garancia përfundimtare për paqen e mëtejshme të kufijve”³⁵. Duke e pas parasysh faktin se Qeveria serbe nuk i tërhiqte trupat e veta ushtarake nga territori shqiptar, Qeveria austro-hungareze, përmes përfaqësuesit të vetë të akredituar në Beograd, gojarisht ia tërhoqi vërejtjen Qeverisë serbe “për pasojat shumë serioze nga aksioni luftarak kundër Shqipërisë me të cilën do të shkeleshin vendimet e Konferencës së Londrës dhe se në atë rast Serbia do të sillej në mënyrë kontradiktore ndaj vendimeve të kësaj Konference”³⁶.

Më 15 tetor 1913, diplomati austro-hungarez në Beograd, përmes telegramit njoftonte Grofit Betchold për takimin e tij me Nikolla Pashiqit, si dhe sqarimin e këtij të fundit rreth vendosjes së trupave serbe brenda kufirit shqiptar, që ishte me sa vijon: “Urdhri për ndalimin e depërtimit të ushtrisë serbe në Shqipëri është dhënë.

³⁴ASHAK, F. 3.1.1. Arkivi i ish-Ushtrisë Jugosllave, A. Diplomati i SFPJ - Beograd, Извештај до Министар Војске Краљевине Србије, 26 септембра 1913 год. у Београду.

³⁵ ДАРМ.1.18.6.13/18-20.

³⁶ ДАРМ.1.18.5.211/395-399, POST OFFICE TELEGRAPHS, S S S BELGRAD MIN 52-521. - 1.-8- LEGATION SERBE LONDRES.

Çështja se kur forcat serbe që gjenden në territorin shqiptar duhet të tërhiqen, do të varet nga zhvillimi i rrethanave në Shqipëri. Përderisa forcat shqiptare të gatshme për luftim do të qëndrojnë përballë forcave serbe, nuk do të ndodhë kjo tërheqje”³⁷.

Si rrjedhojë të qëndrimit të tillë nga vetë kryeministri Nikolla Pashiq, më 17 tetor Qeveria e austro-hungareze, i dërgoi një notë verbale, Qeverisë së Serbisë, të cilën në vazhdim po e paraqesim në tërësi:

“Legata e I dhe R³⁸ në Beograd, me kërkesën e Qeverisë së saj, pati nderin që në më shumë raste t’ia tërheqë vëmendjen Ministrisë Mbretërore për Punë të Jashtme, lidhur me nevojën për respektimin e rreptë të vendimeve nga Takimi i ambasadorëve në Londër dhe të abstenohet nga çfarëdo lloj aktiviteti ushtarak në territorin që i është dhënë Shqipërisë, sipas dëshirës së Fuqive të Mëdha”. Ky qëndrim i Qeverisë së I dhe R aq më tepër është i arsyeshëm për faktin se në takimin e Londrës, në përmasa të mëdha dhe në dëm të Shqipërisë, janë marrë parasysh kërkesat e Serbisë lidhur me këtë delimitim. Austro-Hungaria në asnjë rast nuk do të dakordohej që vendimi ndërkombëtar për territorin e Shqipërisë të modifikohet në mënyrë plotësuese në favor të Serbisë. Përgjigjja e fundit lidhur me çështjen, që Qeveria Mbretërore e Serbisë ia dha Legatës së I dhe R është po aq e pamjaftueshme si edhe Nota dërguar Ministrisë për Punë të Jashtme të I dhe R nga ana e ministrit të Serbisë.

Në fakt, urdhëresa që iu lëshua trupave serbe që ta ndërpresin marshin e tyre nuk mund të vlerësohet si e mjaftueshme. Sipas

³⁷ ДАРМ, F. Arkivi i Vjenës: HHStA WIEN Polit. Archiv I Fasz. 1114 Ende, Vm=14 M F S., Legationstrat von Storck an Graf Berchtold, Telegramm, Belgrad, 15 Oktober 1913.

³⁸ Legata e Qeverisë së Austro - Hungarisë në Beograd.

Qeverisë së I dhe R, Qeveria e Serbisë e ka të domosdoshme të kërkojë që menjëherë të tërhiqen trupat të cilat e kanë kaluar kufirin që është përcaktuar në takimin e Londrës dhe të cilat kanë okupuar territore që i takojnë Shqipërisë. Qeveria e I dhe R shpreh besimin se Qeveria e Serbisë pa u vonuar do të tërhiqet në tërësi nga territori shqiptar, në afat prej tetë ditësh. Në të kundërtën, Qeveria e I dhe R për fat të keq do të jetë e detyruar të ndërmerr masat e saja për ta siguruar realizimin e kërkesës së saj”³⁹.

Kjo notë verbale, në fakt përbënte ultimatum të prerë të Austro-Hungarisë ndaj Beogradit, dhe si rrjedhojë pasoi vendimi i Qeverisë serbe për tërheqjen e menjëhershme të trupave ushtarake të tyre brenda territorit shqiptar. Lidhur me këtë, Grofi Bretchold, më 20 tetor ua përcolli telegramin e marrë nga i ngarkuari me punë në Beograd, ambasadave të Austro-Hungarisë në Berlin, Londër, Paris, Romë dhe San Petersburg, ku thuhej: “Sekretari i përgjithshëm z. Stefanoviq sapo më sqaroi që qysh dje qenka sjellur urdhri për evakuimin nga Shqipëria dhe sot në mëngjes u qenka dërguar trupave serbe. Pastrimi do të ndodhka në afat prej 8 ditësh”⁴⁰. Në favor të kësaj bën fjalë edhe dokumenti i hartuar në vitin 1920, nga Ministria e Punëve të Brendshme në Beograd, ku në të shprehimisht thuhej: “Me ardhjen e ushtrisë tonë në vitin 1912 dhe okupimin e Kosovës dhe Metohisë, ju dha një grusht vdekjeprurës idesë së Shqipërisë së Madhe, mirëpo paria shqiptare të përkrahur, kryesisht prej Austrisë, arritën ta krijojnë një Shqipëri të vogël si shtet të pavarur, e cila në sytë e krejt shqiptarëve luante rolin e “Piomenit”. Përveç asaj se populli serb është tepër i rrallë, ndërsa numri i madh i shqiptarëve

³⁹ ДАРМ, F. Arkivi i Vjenës: HHStA WIEN Polit. Archiv I Fasz. 1114 Ende, Vm=14 M F S., Graf Berchtold an Legationsrat von Storck in Belgrad, Telegramm, Wien, 17 Oktober 1913.

⁴⁰ Graf Berchtold an die k.u.k. Botschaften in Berlin, London, Paris, Rom und St. Petersburg, Telegramm, Wien, 20 Oktober 1913.

ngelën jashtë kufirit të Shqipërisë, kufijtë e përcaktuar politikisht ndërmjet Serbisë dhe Shqipërisë, nuk kanë pasur thuajse as çfarë rëndësie për shqiptarët e tokave tona, të cilët dëshironin që edhe ata të jenë pjesë përbërëse e shtetit shqiptar, nga e cila solli deri te revolta e shqiptarëve menjëherë pas vendosjes së paqes me Bullgarinë”⁴¹.

⁴¹ ДАРМ.Ф.В.ИИ.М.344.К.Пов.Ц.Бр.2637: Меморандум о развоју садашње стање Албанско питање, Shkup, 16 qershor, 1920.

Doc. dr. Qerim LITA

SUMMARY

THE UPRISING OF SEPTEMBER 1913 AND THE ROLE OF ISA BOLETINI

The Albanian uprising of September 1913, based on archival sources, can be considered as an event of national Albanian importance after the declaration of independence. It was incited by Serbian military and police forces, who were given an ultimatum by the Great Powers for the Serbian forces to retreat within the borders defined by the Conference of London. As a response, Albanian citizens were not allowed to use trade in Dibër and Gjakovë. The uprising began on the 18-19th September of 1913 in Dibër, and later spread throughout the bordering area where the two Drina conjoin all the way to Ohër, in the axis Prizren-Dibër-Ohër. The uprising was under the command of Isa Boletini, Mehmet Pashë Deralla, Hysni Curri and Elez Isufi, who liberated the large part of Albanian lands including Shkupi and Peja.

Meanwhile, the Serbian military forces equipped with a modern artillery of the time, managed to reoccupy the liberated lands overtaken by the Albanian uprising, which action the Serbs killed and massacred thousands of Albanian civilians, as well as plundered and burned down entire Albanian villages in Lumë, Dibër, Strugë, Kërçovë, Gostivar etc.

These saddening events shocked the Austro-Hungarian authorities, who asked from the Government of Serbia that within a “period of 8 days to retreat its military forces from the Albanian territories', or the Austro-Hungarian Government 'would be obligated to undertake its own measures to ensure the fulfillment of the request”. As a result, the Serbian government withdrew its military forces from the Albanian land, and thereafter undertook an action to “disarm” the Albanian population in: Dibër, Strugë, Kërçovë, Gostivar etc. During this action, under the constant pressure of torture thousands civilians left their homes and moved to Tiranë, Durrës and Elbasan.

